

Ананьїн О.В., кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник,
підполковник, старший офіцер Головного
експертного-криміналістичного центру
Державної прикордонної служби України
(м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0001-8757-1663

Горелов В.І., кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
науково-дослідного центру воєнної історії,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського

(м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0003-3958-6697

ЦЕНТРАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ. ДО 25-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ

У статті вперше досліджено та проаналізовано діяльність Центрального музею Державної прикордонної служби України, як єдиного місця в країні, де зберігаються по-справжньому унікальні та ексклюзивні музейні колекції, що дають змогу ґрунтовно дослідити не тільки історію виникнення кордонів на теренах нашої держави, але й діяльність відповідних служб та інституцій, які протягом багатьох сторіч опікувалися прикордонною безпекою держави від прадавніх часів до початку XXI сторіччя. Адже відомо, що кордон слугує не тільки географічною межею для політичних суб'єктів або юрисдикцій, а є насамперед однією з ознак державності. Тому основною метою та призначенням Центрального музею Державної прикордонної служби України було і залишається збереження та пропагування історії та традицій прикордонної служби нашої держави.

В даній статті авторами вперше досліджується те, як змінювався Центральний музей Державної прикордонної служби України. Як він від закладу, що займався збиранням, вивченням, зберіганням, презентацією експонатів, а також ознайомленням широкої громадськості зі становленням, життям та діяльністю Державної прикордонної служби України та її попередниць на теренах сучасної держави, поступово трансформовався в справжній центр науково-дослідної роботи з пошуку, збереження та вивчення документальних матеріалів, окремих речей, зброї, спогадів, пов'язаних з охороною кордонів України з давніх часів до сьогодення. І це не випадково, адже протягом декількох років музей був повноцінним майданчиком для проведення наукових форумів найвищого рівня та справжньою творчою лабораторією, де втілювалися в життя найсміливіші проекти та задуми.

Окрім того, авторами визначено вагому роль Центрального музею Державної прикордонної служби України, як центру військово-патріотичного виховання молоді та підготовки її до служби в Державній прикордонній службі України, що набуває особливої актуальності та нагальності в умовах, коли «Російська Федерація чинить злочин агресії проти України та здійснює тимчасову окупацію частини її території» [1].

Ключові слова: *Центральний музей Державної прикордонної служби України, Прикордонні війська України, Державна прикордонна служба України, кордон, експозиція, держава.*

Постановка проблеми. У соціумі, особливо на крутих етапах історичного розвитку країни, спостерігається посилена увага до свого минулого. Автори статті глибоко переконані, що це пов'язано перш за все зі спробами самоідентифікації нації. Це підтверджує і нинішня ситуація в Україні.

Відомо, що інтерес до вітчизняної історії нині зростає. Не залишається поза увагою спільноти також історія кордонів та прикордонної варті, що функціювала на теренах нинішньої України. А про те, що вона глибинна і нині потребує ґрунтовного вивчення, годі й говорити. Адже історія державного утворення на теренах України сягає скіфської доби. А це, нагадаємо, VII–III ст. до н. е. Забігаючи наперед, скажемо, що в Центральному музеї Державної прикордонної служби України є численні експонати, що презентують і цей прадавній у історичному вимірі період історії України.

Здавалося, що нового відкриття для себе пересічний відвідувач Центрального музею Державної прикордонної служби України, завітавши до його залів? Адже добре відомо, що державний кордон — це така собі лінія на поверхні Землі та вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, що і визначають межі державного суверенітету України над власними територією, водами, природними ресурсами в них і повітряним простором над ним.

Однак саме можливість ознайомлення зі становленням, формуванням і функціо-

нуванням державних кордонів, а також підрозділів та формувань, що опікувалися їх охороною на теренах України протягом багатьох сторіч, згідно задуму автора концепції Центрального музею Державної прикордонної служби України кандидата історичних наук Олександра Филя, і є визначальним фактором для цього, без перебільшення унікального закладу.

За влучним виразом автора монографії «Історія охорони кордонів України» доктора історичних наук, професора полковника запасу Миколи Кабачинського: «Державний кордон — категорія історична. Він утворюється разом із державою, виступає її атрибутом. Кордон є одним із найважливіших політичних та правових чинників у взаємовідносинах держав, тією правовою межею, у рамках якої знаходять своє самовизначення нації» [2, с. 3].

Саме це визначення і стало основним мотивом у ході підготовки та створення нинішньої експозиції Центрального музею Державної прикордонної служби України, що розташований у селищі Оршанець, на Черкащині.

Творчий колектив, що був залучений до створення експозиції музею, намагався максимально розкрити основні історичні етапи розвитку кордонів України, використовуючи для цього всі доступні архівні матеріали, музейні фонди, надходження від приватних осіб та державних організацій.

Для колективу науковців, що були залучені до створення концепції важливо було показати історію прикордонної варти та її кордонів такою, якою вона була насправді, об'єктивно, не переоцінюючи її та уникаючи можливого в таких випадках упередження. А це можливо було здійснити лише за умови залучення та використання під час написання концепції насамперед архівних документів та результатів останніх історичних розвідок, що стосуються саме історії кордонів та формувань, покликаних охороняти обриси держави.

Аналіз останніх публікацій. Що стосується публікацій, присвячених діяльності Центрального музею Державної прикордонної служби України, то їх умовно можна розділити на дві групи. Це — презентаційна та інформаційна. До першої групи слід віднести матеріали, що презентують Центральний музей Державної прикордонної служби України як одного з підрозділів прикордонного відомства держави. Перш за все, це — документально-художнє видання «Державна прикордонна служба України. Історія та сучасність» (2004 р.) [10].

Варто зауважити, що ця книга за декілька років потому була доповнена та перевиdana. Однак, що стосується презентаційно-інформаційної складової, присвяченої діяльності Центрального музею Державної прикордонної служби України (далі — ЦМ ДПС України), це видання не зазнало суттєвих змін.

До іншої групи, тобто до інформаційної, можна віднести так звані інформаційно-хронікальні публікації, що були оприлюднені здебільшого начальником ЦМ ДПС України Олександром Филем протягом десяти років. Вони побачили світ у відомчих засобах масової інформації, зокрема в газеті «Прикордонник України», журналі «Кордон», телепередачі «Кордон держави». Для фахового журналіста та ко-

лишнього заступника головного редактора газети «Прикордонник України» і головного редактора журналу «Кордон», що очолив головний музей відомства в 2004 році, стало справою честі — інформування спільноти про діяльність Центрального музею Державної прикордонної служби України.

Ми не будемо перераховувати всі замітки, репортажі, звіти, інтерв'ю, нариси тощо, присвячені прикордонному музею, оскільки їхня кількість є значною. Однак ці інформаційно-хронікальні публікації є важливою складовою літопису не тільки Центрального музею Державної прикордонної служби України, але й в цілому прикордонного відомства.

Актуальність даної статті полягає в дослідженні діяльності та ролі Центрального музею Державної прикордонної служби України у пропагуванні та збереженні традицій прикордонного відомства України попри суспільно-політичні трансформації, що відбувалися в державі.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі відкритих джерел дослідити діяльність Центрального музею як науково-дослідного та культурно-освітнього закладу, покликаного пропагувати та зберігати традиції Державної прикордонної служби України як правоохоронного органу спеціального призначення держави.

Виклад основного матеріалу. Майже 25 років тому, а саме 4 листопада 1996 р., на території Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», у будинку за адресою вулиця Січневого повстання, 44, де було розміщено адміністрацію Меморіального комплексу, було урочисто відкрито Центральний музей Прикордонних військ України. Варто зазначити, що урочисте відкриття цього закладу було присвячене 5-й річниці створення Прикордонних військ України. За словами першого

начальника Центрального музею Прикордонних військ України полковника запасу, а нині державного службовця Адміністрації Державної прикордонної служби України Романа Шевченка ініціатором створення цього закладу був перший очільник прикордонного відомства — Голова Державного комітету у справах охорони державного кордону України — командувач Прикордонними військами України генерал армії України Валерій Губенко.

Саме Валерій Губенко 29 січня 1994 року підписав наказ за № 29 «Про створення музею Прикордонних військ України» [3]. Згідно цього документу мала бути створена комісія, що повинна була забезпечити відповідний рівень організаційної, методичної та експозиційної роботи. До комісії, яку очолив заступник Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України — командувач Прикордонних військ України генерал-лейтенант Олександр Артемов, увійшло дев'ятнадцять осіб.

Окрім того, для безпосереднього оформлення експозиції музею була створена робоча група, яку очолив підполковник Микола Морозов. Наказ регламентував і виділення необхідних ресурсів, інструментів, а також обладнання і техніки для проведення робіт. Безпосередньо будівельно-монтажними роботами мала б опікуватися група зі складу Управління будівництва та розквартирування Державного комітету у справах охорони державного кордону України. Були визначені і терміни виконання робіт. Вони відображені в плані спільних заходів зі створення експозиції музею прикордонних військ України — філіалу меморіального комплексу «Український державний музей Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.». План датований лютим 1994 р. і був затверджений Головою Держкомітету з охорони кордонів України генералом армії України

Валерієм Губенком та Директором Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Василем Козловим.

У плані були позначені 28 пунктів, зокрема підготовка проєкту наказу Голови Держкомітету з охорони кордонів України про створення робочої групи з опрацювання експозиції майбутнього музею, перевезення обладнання, експонатів, створення тематичної структури, збір бойових реліквій та матеріалів, опрацювання фінансового кошторису, закупівля технічних засобів тощо [4].

Експозиція музею Прикордонних військ України, як філіалу Українського Державного музею Великої Вітчизняної війни, згідно задуму керівництва прикордонного відомства мала б стати складовою частиною організаційних заходів до підготовки 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників та 50-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

У стислий термін фахівці Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» та Державного комітету у справах охорони державного кордону України опрацювали наукову концепцію експозиції музею Прикордонних військ України — філіалу меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.». Зокрема, вони визначили основну мету створення музею. А також основні тематичні проблеми, особливості змісту експозиції і тематичну структуру.

5 липня 1994 р. начальник управління підготовки військ та військового виховання Держкомкордону України полковник В. Глянцев та заступник директора Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» з наукової роботи

Є. Башаріна погодили наукову концепцію з Першим заступником Голови Держкомітету генерал-полковником В. Баннихом та директором Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» О. Артемовим [5].

Забігаючи наперед, зауважимо, що наукова концепція не стала таким собі догматичним документом і під час роботи над експозицією постійно корегувалася та удосконалювалася.

Корегувався і сам план заходів зі створення відповідної експозиції музею Прикордонних військ України. 14 серпня 1995 р. був затверджений та погоджений новий план зі створення експозиції музею Прикордонних військ України. Згідно цього документу музей мав урочисто відкритися 1 жовтня 1995 р. [6]. Однак цього не сталося через низку об'єктивних причин. Тому керівництвом прикордонного відомства невдовзі було прийнято рішення приурочити відкриття відомчого музею до 5-ї річниці Прикордонних військ України, тобто до 4 листопада 1996 р. Саме цього дня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Прикордонні війська України», [7] а в 1992 р. Указом Президента України від 25 травня 1992 р. було встановлено свято День прикордонника, що мало відзначатися щорічно 4 листопада [8].

Важливою віхою в історії Центрального музею Прикордонних військ України, звичайно ж, став наказ Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України — командуючого Прикордонними військами України генерал-полковника Віктора Банниха від 12 липня 1995 р. за № 282 «Про затвердження Положення про Центральний музей Прикордонних військ України». Цей документ вкотре підтвердив, що головний музей прикордонного відомства впевнено стоїть на стапе-

льному помості і готується відкрити двері для охочих ознайомитися з історією Прикордонних військ незалежної держави [9].

Варто зупинитися на основній тематичній структурі залів музею на момент відкриття Центрального музею Прикордонних військ України. Отже, вона мала такий вигляд:

1. Охорона кордонів з часів Київської Русі до 1917 р.
2. Охорона кордонів України з 1917 по 1941 рр.
3. Подвиг охоронців кордону в перші дні Великої Вітчизняної війни.
4. Героїзм і подвиги прикордонників на фронтах Великої Вітчизняної війни і в охороні тилу діючої армії (1941–1945 рр.).
5. Охорона державного кордону України у складі СРСР (1944–1991 рр.).
6. Утворення Прикордонних військ України та сьогодення Державної прикордонної служби України (з 1991 р. по т. ч.).
7. Постійні виставки вогнепальної, газової та холодної зброї, зразки підроблених документів, контрабанди, вилучених у порушників державного кордону [10, с. 222].

Необхідно зауважити, що основною базою для створення експозиції Центрального музею Прикордонних військ України послужили матеріали та експонати фондів колишнього музею Червонопрапорного Західного прикордонного округу, а також речі, що були передані ветеранами-прикордонниками та їхніми родинами, документи із архівів України та Росії, а також матеріали, зібрані під час військово-польових експедицій та наукових відряджень, що були проведені в 1992–1996 рр. прикордонними військовими частинами України.

Отже, експозиція Центрального музею Прикордонних військ України зразка 1996 р. стала вінцем успішної співпраці

колективу новоствореного закладу зі співробітниками Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років».

Необхідно наголосити, що художню концепцію музею було розроблено знаними художниками, зокрема членом Спілки художників України Юрієм Кисляченком та його сином Сергієм. Митці створили безперебільшення унікальні та по-справжньому високохудожні крупно-габаритні інсталяції, що відобразили трагічні та героїчні віхи історії державного кордону на теренах України. Звичайно, справжнім лідером та повноправним співавтором концепції Центрального музею Прикордонних військ України став його перший очільник – майор Роман Шевченко.

Експозиція музею була побудована за тематично-хронологічним принципом і розкривала історію формування та розвитку прикордонної охорони на теренах України від часів Київської Русі до 2000 р. Варто зауважити, що перша (київська) експозиція Центрального музею Прикордонних військ України була розташована в семи залах загальною площею 340 кв. м., де налічувалося 1274 експонати (станом на 2003 р.). Серед експонатів — 350 документів, 240 фотодокументів, 166 нагород, 345 речей, 85 одиниць зброї, 3 фонодокументи, 85 газет та листівок.

Серед персоналій — 15 Героїв Радянського Союзу, 1 повний кавалер ордена Слави, а також прикордонники, чіїми іменами названі застави, кораблі, 4 учасники боїв на о. Даманському, 19 воїнів-інтернаціоналістів, 6 представників прикордонних дистанцій [10, 223].

Варто зазначити, що до музейної мережі Державної прикордонної служби України в 1996 р. увійшли: Центральный музей Прикордонних військ України (Державної прикордонної служби України), музеї регі-

ональних управлінь, музеї, кімнати бойової слави та музейні куточки частин та підрозділів.

Поява Центрального музею значно пожвавила масову науково-освітню роботу в прикордонному відомстві, а музейні утворення в регіональних управліннях, частинах та підрозділах стають справжніми осередками військово-патріотичного виховання військовослужбовців та підростаючого покоління.

В Центральному музеї працюють заохані в свою справу військовослужбовці та службовці: заступник начальника ЦМ ПВУ майор Павло Бушанський, старший науковий співробітник Юрій Кучерявий, працівник Лариса Нагорянська.

У 2000 р. Центральный музей Прикордонних військ України очолив майор Павло Бушанський. Він продовжив справу свого попередника полковника Романа Шевченка і активізував роботу, зокрема з допризовною молоддю, пожвавив співпрацю з ветеранською організацією відомства.

Особливих здобутків майор Павло Бушанський досяг у підготовці аналітичних матеріалів, присвячених історії прикордонного відомства на теренах України. А регулярні тематичні виставки, присвячені пам'ятним віхам Прикордонних військ України, стали справжньою родзинкою Центрального музею зразка початку третього тисячоліття.

У серпні 2003 р. Центральный музей Прикордонних військ України в результаті реформи прикордонного відомства отримує нову назву, відтепер науково-дослідний та культурно-освітній заклад прикордонників іменується Центральним музеєм Державної прикордонної служби України.

У вересні 2004 р. його очолює майор Олександр Филь, у минулому – головний редактор журналу «Кордон» Інформацій-

ного агентства Державної прикордонної служби України.

З приходом нового очільника найперше реанімується науково-дослідна та пошукова робота Центрального музею Держприкордонслужби України. Варто лишень перелічити декілька найбільш знакових науково-пошукових експедицій, які очолив і успішно здійснив майор Олександр Филь.

Восени 2004 р. прикордонна експедиція у складі військовослужбовців майорів Олександра Филя, Юрія Повха, капітана Віктора Тітенка та інших підкорили гору Пантир, що знаходиться у південно-східній частині масиву Горгани (Українські Карпати. Надвірнянський район Івано-Франківської області). Учасники експедиції дослідили, зокрема бетонний бункер, збудований австрійськими військами для оборони вершини від російських військ під час Першої світової війни, а також польсько-чехословацькі прикордонні знаки (стовпи).

Окрім того, учасники прикордонної експедиції відвідали перевал Легіонів, де вшанували пам'ять вояків 3-го піхотного полку легіонерів зі складу австро-угорської армії, що загинули в цій місцині.

За результатами науково-пошукової експедиції на гору Пантир було підготовлено звіт, знято сюжет для телепередачі «Кордон» та виявлено унікальні знахідки, що значно поповнили фонди Центрального музею Державної прикордонної служби України.

У 2005–2006 рр. — нова науково-пошукова експедиція. Тепер працівники Центрального музею Державної прикордонної служби України беруть участь у пошукових роботах території нинішніх Кіровоградської та Черкаської областей, де в 1941 р. в оточенні опинилися 6-а і 12-а армії Південно-Західного фронту. Окрім армійських з'єднань, під Уманню за трагічних обставин опинилися також воїни 91, 92, 93, 94,

95 та 97-го загонів Західного прикордонного округу.

Результатом науково-пошукових робіт, проведених за розпорядженням першого заступника Голови Державної прикордонної служби України генерал-лейтенанта Михайла Ковалю, стало підняття, ексгумація та перепоховання 124 воїнів Червоної армії та Прикордонних військ, що загинули в липні-серпні поблизу «Зеленої брами». Урочисте перепоховання відбулося 6 серпня 2006 р. за участі керівництва Державної прикордонної служби України та керівництва Кіровоградської області.

Поблизу лісового урочища «Полковниче» неподалік районного центру Новоархангельськ, що на Кіровоградщині, було відкрито прикордонний меморіал. На його території знаходяться братська могила, де покояться воїни, та каплиця, де кожен охочий може зупинитися і вшанувати пам'ять загиблих [11, с. 7].

До речі, за ініціативи керівництва Центрального музею Державної прикордонної служби України в урочистих заходах з перепоховання взяли участь представники київського клубу військово-історичної реконструкції «Постріл». На реконструкторах була точна копія одностроїв прикордонників, зразка 1941 року.

Варто зауважити, що творча співпраця реконструкторських клубів із музеєм прикордонного відомства дозволила відтворити героїчні сторінки історії прикордонної служби. Зокрема, в 2007 та в 2008 роках на базі Окремої комендатури забезпечення Державної прикордонної служби України за ініціативи керівництва музею та за підтримки, на той час Першого заступника Голови Державної прикордонної служби України генерал-лейтенанта Михайла Ковалю, відбулося два військово-історичні фестивалі. Численні гості мали змогу спостерігати реконструкцію перших го-

дин німецько-радянської війни. Окрім того в одному з павільйонів було розгорнуто пересувну виставку Центрального музею Державної прикордонної служби України, де були представлені унікальні експонати, що стали «трофеями» працівників музею в ході науково-пошукових робіт.

На жаль, формат статті не дозволяє нам відобразити в повному обсязі діяльність Центрального музею Державної прикордонної служби України у пошуку та координації проведення відповідних робіт. Це — формат окремої статті. Однак пригадаємо ще одну експедицію, учасниками якої були працівники музею. Це — вахта пам'яті в Борисполі, в результаті якої були знайдені та ексгумовані останки 493 воїнів Червоної армії та Прикордонних військ. Зокрема, були встановлені імена захисників Києва, що 70 років вважалися такими, що зникли безвісти. Насамперед це — начальник 20-го Славутського Червонопрапорного прикордонного загону майор Фрол Любченко, а також начальник штабу загону капітан Петро Гур та командир роти лейтенант Яків Григорович. 22 червня 2011 р. в Борисполі відбувалася церемонія перепоховання загиблих воїнів за участю Президента України.

Варто також зауважити, що завдячуючи тісній співпраці Центрального музею Державної прикордонної служби України з військово-патріотичними та громадськими організаціями прикордонні підрозділи неодноразово брали участь у перепохованнях воїнів, які загинули під час Другої світової війни. Всього ж, за словами колишнього начальника музею полковника запасу Олександра Филя, подібних меморіально-патріотичних заходів, проведених за ініціативи головного музею прикордонного відомства та за участі військовослужбовців Державної прикордонної служби України, відбулося понад десять таких заходів.

Згадаємо ще декілька з них. Зокрема, 28 вересня 2008 року в селі Ковраї Золотоніського району Черкаської області відбулося перепоховання воїна-прикордонника, який загинув влітку 1941 року в лісовому урочищі «Зелена Брама», що на Кіровоградщині, 9 травня 2009 року в селі Іванків Бориспільського району Київської області відбулося перепоховання прикордонників, воїнів та командирів 37-ї армії Південно-Західного фронту та моряків Пінської флотилії, які в 1941 році мужньо захищали Київ від ворога. 16 липня 2018 року в пункті пропуску «Нові Яриловичі» українські прикордонники урочисто передали останки уродженця Білорусі Тимофія Морозова, який загинув влітку 1941 року.

Варто також зауважити, що Центральний музей Державної прикордонної служби України в 2007 р. став творчим майданчиком для зустрічі режисерської групи авторів майбутньої художньої кінострічки «В червні 1941-го» із учасниками перших боїв на кордоні. На зустріч керівництво Центрального музею Державної прикордонної служби України запросило ветеранів-прикордонників. Зокрема, учасник перших боїв на кордоні, нагороджений медаллю «За відвагу», полковник запасу Петро Козлов виступив у ролі повноцінного консультанта майбутньої кінострічки, відзнятої за мотивами повісті Олега Смірнова «Червень».

Узагалі «київський період» Центрального музею Державної прикордонної служби України позначений значними успіхами, зокрема в науково-пошуковій роботі. В стінах музею вже традиційно відбуваються зустрічі пошуковців з різних регіонів України. Регулярно проводяться виставки, творчі зустрічі, презентації, круглі столи тощо. На ці зустрічі запрошуються відомі митці, актори, герої війни, зокрема заслужений артист Республіки Білорусь, відомий насам-

перед за роллю в кінострічці «Секретний фарватер» – Анатолій Котеньов, заслужений артист України Олексій Паламаренко, Герої Радянського Союзу Борис Кошечкін, Іван Литвиненко, Віктор Капшук, Іван Івашина, Володимир Полупанов, Микола Іванов, Сергій Ячника та ін.

А тим часом стараннями працівників закладу музею, попри свою обмеженість в експозиційних площах, «розростається». Не дарма в 2008 р. Центральний музей Державної прикордонної служби України стає лауреатом загальноукраїнського проєкту «Україна туристична», що проходить під егідою підкомітету з питань розвитку туризму комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму.

У музеї часті гості народні депутати України, зокрема, Юрій Зубко, в минулому воїн-інтернаціоналіст та очільник Всеукраїнського громадського руху «Закінчимо війну», Герой України Сергій Червонописький, генерал-лейтенант запасу, воїн-інтернаціоналіст.

Окрім того, Центральний музей стає таким собі «науковим полігоном» для майбутніх істориків. По суті, він дав путівку не одному науковцю. Тут удосконалювали свої знання та професійні навички майбутній кандидат історичних наук Оксана Ластовська, завідувач відділу «Київ давній та середньовічний» музею історії міста Києва Олександр Пашковський, доктор історичних наук Марія Казьмирчук.

Однак варто зауважити, що в історії Центрального музею Державної прикордонної служби України була і чорна смуга. Нове керівництво Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» за будь-що намагалося розірвати договір оренди з Адміністрацією Державної прикордонної служби України про використання нежит-

лового приміщення в будинку 44, по вулиці Січневого повстання для розміщення експозиції Центрального музею Державної прикордонної служби України, [12] для вивільнення площі під власні потреби.

Протягом декількох років невеличкий колектив музею, а це, нагадаємо, п'ять осіб, перебував у справжній «облозі» з боку керівництва Меморіального комплексу. Питання щодо пролонгації договору про оренду нежитлового приміщення неодноразово розглядалося на службових нарадах, зокрема у Міністра культури України, воно навіть включалося до порядку денного у Верховній Раді України. Однак влітку 2012 року українська Фемида винесла вердикт на користь Національного комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» — договір оренди було розірвано і відтепер унікальний та єдиний у державі заклад, що активно займався пропагуванням історії, традицій охорони державного кордону та прикордонної служби отримав статус такого собі «безбатченка».

Згідно наказу Адміністрації Державної прикордонної служби України від 9 серпня 2012 р. за № 617 «Про організацію переміщення Центрального музею Державної прикордонної служби України», який підписав тимчасово виконуючий обов'язки Голови Державної прикордонної служби України генерал-лейтенант Ігор Риньков, колектив музею у короткий термін (за два тижні) мав здійснити демонтаж експозицій та вітрин, належне пакування та збереження матеріальних цінностей, а також перевезення фондів, майна та матеріальних цінностей до Навчального центру Державної прикордонної служби України, що знаходиться в селищі Оршанець (м. Черкаси) [13].

Керівництво Центрального музею успішно виконало наказ Голови Держав-

ної прикордонної служби України. Особливо чітко і злагоджено в цій не простій ситуації діяв заступник начальника музею з наукової роботи підполковник Микола Гермаш. У стислі терміни було завантажено та відправлено до Навчального центру 10 вантажівок з матеріальними цінностями та демонтованими експозиціями. Кожен такий рейс супроводжувався співробітником Центрального музею.

А між тим часу на розкачування не було. Відтепер розпочався відлік нового етапу в житті Центрального музею Державної прикордонної служби України. Необхідно було у короткий термін здійснити призначення персоналу музею за місцем дислокації селище Оршанець (м. Черкаси), підготувати концепцію, експозиційний план, а також площі для монтажу майбутньої експозиції.

Ми не будемо переповідати сам хід по-справжньому копіткої, водночас творчої роботи, що розгорнулася на новому місці дислокації музею. Зауважимо, що в експозиційних залах Центрального музею Державної прикордонної служби України зразка 2012–2013 рр. було відображено історію прикордонної охорони на території України від давніх часів до сьогодення. Автор концепції начальник Центрального музею Державної прикордонної служби України полковник Олександр Филь залучив до роботи над експозиційним планом знаних істориків, зокрема доктора історичних наук, професора Миколу Кабачинського; доктора історичних наук, професора Миколу Бушина; кандидата історичних наук Валерія Вишневського, а також досвідчену і закохану в свою справу екскурсовода музею Тамару Наталевич та інших.

Історикам довелося прикласти максимум зусиль, адже, по суті, концепція головного прикордонного музею створювалася, як кажуть, з коліс. Окрім того, дата урочистого

відкриття Центрального музею Державної прикордонної служби України переносилася декілька разів. Користуючись термінологією, що частіше використовується в будівництві, колективу Центрального музею та робочій групі Навчального центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України вдалося підготувати до 29 березня 2013 р. «першу чергу» експозиції Центрального музею Державної прикордонної служби України. І це не випадково, адже саме цього дня було утворено Червонопрапорний Західний прикордонний округ. Значна частина експозиції музею була присвячена історії округу. Зокрема були відтворені фрагмент службового приміщення начальника прикордонної застави, начальника прикордонного загону, діорама, що відображала перші дні німецько-радянської війни 1941–1945 рр., алея Прапорів прикордонних загонів, що входили до складу Червонопрапорного Західного прикордонного округу тощо, ну і, звичайно ж, тематична виставка, присвячена 95-річчю Червонопрапорного Західного прикордонного округу.

На презентацію прибули Директор Департаменту персоналу Державної прикордонної служби України генерал-полковник Михайло Коваль, колишній очільник округу генерал-лейтенант Володимир Стус, колишній заступник Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України – Командувача прикордонних військ, голова ветеранської організації Державної прикордонної служби України генерал-лейтенант у відставці Анатолій Макаров, генерал-майор у відставці Олександр Романенко, голова профспілки Державної прикордонної служби України Антоніна Птиця, керівництво Навчального центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України, а також численні гості.

Варто зауважити, що і керівництво Служби, і ветерани, і гості заходу відзначили високий рівень експозиційного оформлення Центрального музею, який за декілька місяців розгорнувся на площі 1200 кв. м.

Незайвим буде наголосити, що належне художньо-експозиційне оформлення залів Центрального музею дало змогу співробітникам телерадіостудії Інформаційного агентства Державної прикордонної служби України використати його в якості такого собі знімального павільйону, де на фоні відтворених об'єктно-предметних інсталяцій записувались інтерв'ю з ветеранами округу. Тому до авторського колективу творців документальної кінострічки, присвяченої 95-й річниці Червонопрапорного Західного прикордонного округу, цілком сміливо можна записати авторів концепції та експозиції Центрального музею.

Іншою датою, що визначила завершення експозиційної роботи в Центральному музеї мало стати 28 травня 2013 р. — День прикордонника України. Колектив музею разом із робочою групою Навчального центру підготовки молодших спеціалістів не тільки успішно завершив ремонт і реконструкцію приміщень, але й здійснив у повному обсязі монтаж експозицій храму прикордонної слави України.

Забігаючи наперед, зауважимо, що лауреатами премії Державної прикордонної служби України «Смарагдова ліра» в номінації «Образотворче мистецтво» (скульптура, оздоблювальні та монументальні роботи) за художнє оформлення експозицій Центрального музею Державної прикордонної служби України стали заслужений майстер народної творчості України, член спілки майстрів народної творчості України Анатолій Алексеев, працівник музею кандидат історичних наук Валерій Вишневський та очільник закладу.

Варто детальніше зупинитися на експозиції Центрального музею Державної прикордонної служби України зразка 2013–2014 рр. Отже, експозиція була розміщена у восьми залах. Принцип побудови — тематико-хронологічний. Експозиція широко відобразила процес утворення і становлення прикордонної служби на теренах України.

Основна тематична структура залів музею є такою:

- ЗАРОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКОРДОННОЇ СТОРОЖІ НА ТЕРЕНАХ ДАВНЬОЇ УКРАЇНИ (V – середина XIII ст.).
- УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО НА СТОРОЖІ КОРДОНІВ (кінець XV – друга половина XVIII ст.).
- УКРАЇНЦІ В ПРИКОРДОННИХ СТРУКТУРАХ ІМПЕРІЙ (кінець XVIII ст. – 1991 рр.).
- ПОДВИГ ПРИКОРДОННИКІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.).
- УЧАСТЬ ПРИКОРДОННИКІВ У АФГАНСЬКІЙ ВІЙНІ (1979–1989 рр.).
- ДЕРЖАВНА ПРИКОРДОННА СЛУЖБА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.
- «ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ!» УЧАСТЬ ПРИКОРДОННИКІВ У АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ.
- ЗАЛА СПОРТИВНОЇ СЛАВИ ПРИКОРДОННОГО ВІДОМСТВА.

Зауважимо, що кожна зала Музею була композиційно оформлена згідно тематичної структури. У горизонтальних та вертикальних вітринах розміщуються фотографії, оригінали та копії архівних документів, макети зброї, а також предмети, які відображають ту чи іншу історичну епоху. У залі розміщуються манекени в одязі та одностроях відповідного історичного пе-

ріоду. У залах також розміщуються макети інженерно-охоронного призначення, а також технічні засоби, які перебували чи перебувають на озброєнні прикордонників.

Відвідувач Центрального музею Державної прикордонної служби України, завітавши до його залів, ніби здійснює подорож у часі. У залі, присвяченому зародженню та функціонуванню прикордонної сторожі на теренах давньої України, пересічний громадянин може ознайомитися не тільки з реконструкціями «прикордонних градів», валів, ровів, городищ, застав, але й переглянути численні мапи та схеми, де зазначені прикордонні межі тих державних утворень, що існували на території України, і про те, як вони змінювалися, але

й численні артефакти, що стали надбанням музею після відповідних археологічних робіт. Серед них є унікальні речі, які відображають побут та військову справу народів, що заселяли територію нинішньої України. Вік деяких артефактів вимірюється сотнями років.

Відомо, що в часи Київської Русі на південних кордонах з'являються і попередники запорожців, які мали своєрідну військову організацію — бродники, берладники і вигнанці. Отож автор концепції здійснює органічний перехід до наступного залу Центрального музею Державної прикордонної служби України, який присвячений українському козацтву, що стояло на сторожі кордонів (*фото 1*).

Фото 1

Варто зауважити, що саме Черкащину вважають батьківщиною українського козацтва. Адже і Байда Вишневецький і Остафій Дашкевич були не тільки черкаським старостами, але й основоположниками козацтва та мали неабиякий вплив на появу козацьких підрозділів, що здійснювали функції прикордонної варті. У залі розташовані портрети українських гетьманів та

отаманів. У вертикальних вітринах розташовано копії документів, гравюр та мап часів Козаччини, а в горизонтальних — фрагменти зброї та побуту.

Макети козацької зброї, зокрема козацької гармати з ядрами та «хвігури», прообразу прикордонної вежі для спостереження, що була бережно демонтована та відтворена в залах нового музею, даючи можливість

відвідувачу поринути в глиб віків та ознайомитися з козацькою добою.

Інший, не менш захопливий та об'ємний за площею та за кількістю унікальних експонатів, зал Центрального музею, відображає службу українців у прикордонних структурах імперій (*фото 2*). Він охоплює період від кінця XVIII сторіччя до розпаду Радянського Союзу, тобто до 1991 р.

Фото 2

У залі відвідувач може побачити інсталяцію, що відображає робочий кабінет начальника прикордонної застави напередодні німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Макет сторожової вежі та радянського прикордонного (знаку) стовпа. Не залишиться поза увагою відвідувача Центрального музею і справжня кавалерійська тачанка, що була на озброєнні прикордонників першої половини минулого сторіччя. До речі, цей засіб пересування — подарунок колишнього очільника Навчального центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України полковника Ігоря Момота. Ігор Момот загинув 11 липня 2014 р. внаслідок удару реактивної арти-

В залі розташовані бойові прапори прикордонних загонів Червонопрапорного Західного прикордонного округу, військової однострої, амуніції, нагороди, знаки розрізнення, макети зброї, численні світлини та плакати, що відображають епоху прикордонної історії від Окремого корпусу прикордонної варти до Прикордонних військ КДБ СРСР.

лерії під Зеленопіллям Луганської області. Посмертно удостоєний звання Героя України та військового звання генерал-майора. Указом Президента України від 7 жовтня 2014 р. Навчальному центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України присвоєно ім'я генерал-майора Ігоря Момота.

Забігаючи наперед, зазначимо, що Ігор Момот схвально відгукнувся про облаштування залу Центрального музею, присвяченому участі прикордонників у Афганській війні (1979–1989 рр.) (*фото 3 та 4*). Адже він у минулому проходив службу в Афганістані заступником начальника по політичній частині мінометної батареї 1ММГ

47-го прикордонного загону. Тому під час роботи над інсталяцією, присвяченою Афганській війні, полковник Ігор Момот не

тільки надавав матеріальну допомогу, але й креативні поради у відображенні певних елементів художньої композиції зали.

Фото 3

Фото 4

Отже, разом із садом, де зростають плодіві дерева, висаджені воїнами-афганцями Черкащини, зал, присвячений Афганській війні, стали знаковими місцями для ветеранів-афганців під час відзначення вводу

та виведення радянських військ з ДРА. А на пам'ятній стіні, що розташована в залі Центрального музею, ветерани-прикордонники, які пройшли через горнило Афганістану, відтепер залишають свої по-

бажання та автографи. Це вже стало доброю традицією, що зародилася в стінах Центрального музею.

Не мине відвідувач Центрального музею прикордонного відомства і по-справжньому епічну залу, присвячену подвигам прикордонників у роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) (фото 5 та 6). Низ-

ка крупногабаритних інсталяцій, зокрема «Бій прикордонної застави», тематичних експозицій «Мужність», «Подвиг прикордонників», «Прикордонний дозор», «Позиція німецьких кулеметників та мінометників», а також панорами «Війна» та «Перемога» не залишать відвідувача байдужим.

Фото 5

Фото 6

Справжньою окрасою Центрального музею стала алея знамен регіональних управлінь та прикордонних загонів Державної прикордонної служби України, а також світлини прикордонників, які відзначилися під час служби в часи незалежності (фото 7). Принагідно зауважимо, що ініціатором розташування в Центральному

музеї алеї «прикордонної слави» є в минулому Перший заступник Голови Державної прикордонної служби України, виконувач обов'язків Міністра оборони України, а нині перший заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони України, доктор військових наук генерал-полковник Михайло Коваль.

Фото 7

Завершує експозицію Центрального музею зала, що розповідає про сьогодення воїнів Державної прикордонної служби України. Вона відображає такі розділи сучасної історії Прикордонних військ незалежної держави та її правонаступниці — Державної прикордонної служби України:

- Утворення та становлення.
- Розбудова.
- Час реформ.
- Розвиток.

Відвідувачу музею будуть цікавими, зокрема тематична вітрина: «Затримана на кордоні контрабанда». Гроші, культурні цінності, нагороди, коштовності. Способи незаконного переміщення заборонених

для вивозу предметів. Фото та документи, що ілюструють діяльність прикордонників з виявлення подібних предметів.

По-справжньому унікальними є тематичні вітрини: «Затримана на кордоні зброя» та «Затримана на кордоні наркотична речовина». В них представлені макети вогнепальної та холодної зброї, вилученої на кордоні. Макова соломка та муляжі затриманих на кордоні наркотичних речовин, а також фото та документи, що ілюструють діяльність прикордонників з виявлення зброї та наркотичної речовини на кордоні. Тематична вітрина «Боротьба з нелегальною міграцією» ілюструє діяльність прикордонників

із затримання нелегальних мігрантів на кордоні.

У залі представлені однострої перших очільників відомства, а також однострої солдатів, сержантів, прапорщиків, офіцерів та генералів.

Окремо варто сказати про залу, присвячену спортивним досягненням прикордонників. Наприкінці грудня 1992 р. наказом Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України генерала армії України Валерія Губенка була створена спортивна команда Прикордонних військ України, до складу якої увійшло багато провідних спортсменів фізкультурно-спортивного товариства «Динамо».

За період свого існування цей підрозділ цілком заслужено посів гідне місце у спортивних колах країни, а його представники неодноразово перемагали на найпрестижніших змаганнях України, Європи та світу. У цьому колективі проходили службу 18 заслужених майстрів спорту, 5 заслужених тренерів країни, 35 майстрів спорту міжнародного класу, близько 40 майстрів спорту та один міжнародний гросмейстер. Культивується 22 види спорту, в 17 з яких спортсмени-прикордонники входили до складу збірних команд України.

За час свого існування підрозділом завойовано понад 200 медалей чемпіонатів та першостей світу й Європи, майже половина з яких — золоті. Неодноразово прикордонні спортсмени встановлювали світові, європейські та національні рекорди. Серед нагород особливе місце посідають олімпійські відзнаки: 8 золотих, 9 срібних та 6 бронзових медалей. Володарями їх є стрибунка у довжину та потрійним Інеса Кравець (двічі), штовхач ядра Юрій Білоног, борці вільного стилю та греко-римського стилю Іріна Мерлені(двічі), Армен Варданян, шабліст Вадим Гутцайт, стрільці Артур Айвазян, Геннадій Авраменко, велосипедисти

Олександр Симоненко та Сергій Матвеев, стрільці з лука Катерина Сердюк, Наталія Бурдейна, Олександр Сердюк та Віктор Рубан (двічі), спортивні гімнасти Валерій Гончаров (двічі), Руслан Мезенцев та Роман Зозуля, боксери Василь Ломаченко, Андрій Котельник, стрибун у воду Олексій Пригоров. Усього учасниками Олімпіад були 85 спортсменів Державної прикордонної служби України.

У залі широко представлені нагороди, особисті речі та спортивні знаряддя знаних майстрів спорту — воїнів та працівників Державної прикордонної служби України.

Однак Російська збройна агресія проти України, захоплення Криму та тимчасова окупація окремих районів Донецької та Луганської областей, загибель мирних жителів та військовослужбовців спонукала керівництво Державної прикордонної служби України до створення однієї з перших експозицій в державі, що розповідала про трагічні події 2014 року.

Адже першими, хто зустрів ворога, були прикордонники. Тому цілком природно за підтримки Директора по роботі з персоналом генерал-полковника Михайла Ковалю в Центральному музеї Державної прикордонної служби України було розгорнуто виставку «Герої не вмирають». Забігаючи наперед, зауважимо, що полковник Валерій Путря, який очолив Центральний музей Державної прикордонної служби України наприкінці 2014 р., втілював концептуальні рішення попереднього очільника закладу і розгорнув повноцінну експозицію, присвячену проведенню на Сході України Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил, та створив унікальну тематичну виставку, присвячену 100-річчю Окремого кордонного корпусу охорони. Звичайно ж, центральне місце експозиції присвячено загиблим на Сході держави прикордонникам (станом на 01.01.2021 р.

в боях з російським агресором загинули сімдесят воїнів в зелених кашкетах).

До речі, в 2014 році за ініціативи начальника Центрального музею Державної прикордонної служби України полковника Олександра Филя в Черкаському обласному художньому музеї було влаштовано тимчасову експозицію, присвячену прикордонникам Навчального центру з підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України, які загинули в боях, боронячи незалежність та суверенітет держави.

У залі музею було відтворено елемент блокпосту. До створення експозиції керівництво Центрального музею залучило учасника боїв на кордоні старшого прапорщика Олега Іващенко.

Варто зауважити, що паралельно з художньо-експозиційним облаштуванням залів Центрального музею Державної прикордонної служби України продовжувалася і пошукова робота. Зокрема, заступник начальника Центрального музею старший лейтенант Віктор Землянський разом із працівником музею Анатолієм Фартушним протягом 2012–2014 рр. здійснили декілька польових експедицій, в результаті яких були підняті останки воїнів в лісовому урочищі «Зелена брама». До робіт був залучений провідний фахівець з організації наукової роботи відділу забезпечення діяльності Черкаського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України Леонід Сидоренко. Саме стараннями Леоніда Онисимовича було повернуто з небуття декілька імен воїнів, які більше семи десятиріч років вважалися такими, що зникли безвісти. За ініціативою керівництва Центрального музею до пошукових робіт були залучені також військовослужбовці Навчального центру підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України.

У такий спосіб курсанти прикордонного навчального закладу долучалися до «Вахт пам'яті», що, звичайно ж, впливало на світогляд та зміцнення почуття патріотизму майбутніх вартових кордону.

Керівник ЦМ ДПС України Олександр Филь протягом трьох років здійснив запис понад ста інтерв'ю з ветеранами прикордонної служби, ветеранами Другої світової війни, а також очевидцями історичних подій. Зокрема, були здійснені експедиції до Золотоніського, Драбівського, Черкаського, Корсунь-Шевченківського, Христинівського, Уманського та інших районів Черкаської та Кіровоградської областей. Результатом цієї роботи стала поява десятків статей в ЗМІ та декількох книг, присвячених Другій світовій війні, зокрема «Штурмовики», «Життя як спалах зірки...», «Три Івани», «Кузьма Гребеннік. Штрихи до портрета» та ін.

Окрім того, начальник Центрального музею Олександр Филь та працівник цього закладу кандидат історичних наук Валерій Вишневський увійшли до авторського колективу та взяли участь у проєкті, присвяченому 60-й річниці утворення Черкаської області. У стислий термін авторський колектив, який очолив доктор історичних наук, професор Микола Бушин підготував книгу «Черкащини славетні імена».

Очільника Центрального музею Державної прикордонної служби України та працівника закладу Валерія Вишневського досить часто можна було побачити в стінах Черкаського державного технологічного університету та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Військовий історик та журналіст розповідав студентам про нелегкі будні воїнів у зелених кашкетах, популяризуючи у такий спосіб прикордонне відомство держави, а також ділилися своїми творчими планами в подальшому облаштуванні залів

Центрального музею Державної прикордонної служби України.

Варто зазначити, що Центральний музей Державної прикордонної служби України став не тільки місцем унікальної експозиції, присвяченої історії кордону та організації прикордонної варті, але й майданчиком для наукової роботи. Зокрема, у стінах цього закладу в 2013 році стартує цикл науково-практичних конференцій «Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.: погляд із сучасності. Рік 2013». Науковий захід обласного значення став можливим завдяки плідній співпраці Центрального музею Державної прикордонної служби України та Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (кафедра історії України). Згодом до участі в наукових форумах долучилася Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля (кафедра іноземних мов та гуманітарних наук).

Зазначимо, що в роботі наукових форумів взяли участь знані історики області, зокрема доктори історичних наук В.М. Лазуренко, А.Г. Морозов, М.І. Бушин, Т.Д. Чубіна, кандидати історичних наук Ю.Ю. Ілляшенко, О.О. Яшан, Ю.І. Вовк, Л.М. Теплюк, А.І. Лисенко, Л.В. Фрей, О.С. Худолей, І.В. Перехрест та ін.

У роботі наукових конференцій, що проходили під егідою Центрального музею Державної прикордонної служби України, взяв участь завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України доктор історичних наук, професор О.Є. Лисенко та директор Департаменту по роботі з особовим складом Державної прикордонної служби України генерал-полковник кандидат історичних наук М.В. Коваль, в минулому виконувач обов'язків Міністра оборони України,

а нині перший заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони України, доктор військових наук, кандидат історичних наук.

Усього, нагадаємо, на базі Центрального музею Державної прикордонної служби України відбулося три науково-практичні конференції (27 квітня, 29 жовтня 2013 р. та 14 березня 2014 р.). Вони були приурочені 70-й річниці визволення України та Черкащини від нацистських загарбників.

Однак справжнім вінцем наукової діяльності Центрального музею Державної прикордонної служби України стала Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Перша світова війна й Україна» (До 100-річчя початку Великої війни). Захід відбувся 25–26 вересня 2014 р. в конференц-залі Центрального музею Державної прикордонної служби України (селище Оршанець Черкаської області). Його співорганізаторами виступили наукові й державні інституції: Інститут історії України НАНУ, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького та Центральний музей Державної прикордонної служби України.

Проведення вищезазначеного Всеукраїнського наукового форуму в стінах головного музею прикордонного відомства можна вважати не тільки історичною подією для самого закладу, але й Держприкордонслужби в цілому.

Головуючий на конференції директор Інституту історії України Національної академії наук України академік Валерій Смолій дав високу оцінку експозиції музею. Він, зокрема, наголосив, що вибір Центрального музею Державної прикордонної служби України в якості майданчика не випадковий. Свого роду це жест підтримки воїнів в зелених кашкетах, що першими зустріли агресора зі сходу та зазнали важких втрат від російсько-те-

рористичних військ, а також визнання Центрального музею Державної прикордонної служби України як справжнього науково-практичного центру з дослідження військової історії. У вступному слові академік Валерій Смолій зазначив, що події Великої війни повчальні і сьогодні. Історик закликав до обережності з аналогіями, але зазначив, що не можна не помітити певного «типологічного ряду»: «Війна — це завжди героїзм і романтика у пресі й трагедія та смерть тисяч людей у реальному житті». [14, с. 3].

На форумі виступили також знані вітчизняні історики: доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт; доктор історичних наук, професор Олександр Гуржій; доктор історичних наук, професор Оксана Драч та ін.

У рамках проведення Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Перша світова війна й Україна» також відбулася презентація книги «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Книга 1: Мовою документів і свідчень» (відповідальний редактор видання, заступник директора Інституту історії України НАН України, член-кореспондент НАН України Олександр Реєнт).

На початку квітня 2014 року на запрошення полковника Олександра Филя Центрального музею Державної прикордонної служби України відвідала народна депутатка України Ірина Геращенко. Гостя була приємно вражена цікавими і насиченими експозиціями, розгорнутими в семи залах музею. Вона, зокрема зауважила: «Зібрані в музеї експонати — безцінні, адже вони є свідками самопожертви та мужності охоронців кордону, свідками прояву найбільших чеснот воїнів в зелених кашкетах...» Наостанок гостя залишила запис у книзі почесних гостей Центрального музею

Державної прикордонної служби України: «Армія без історії та традиції — не армія. Армія з історією й традиціями — непереможна! Дякую Вам за збір по крупинках-зернятках та збереження історії нашої української армії. За Ваш патріотизм і справжність пишаюсь Вами!» [15, с. 3]

21 жовтня 2014 р. в рамках робочої поїздки Черкаською областю Навчальний центр підготовки молодших спеціалістів Державної прикордонної служби України та Центрального музею Державної прикордонної служби України відвідав Президент України і Верховний головнокомандувач Збройних сил України Петро Порошенко. Він уважно переглянув новостворену експозицію музею, зауваживши, що працівники закладу мають опікуватися пропагуванням подвигів прикордонників, що мужньо боронять рідну землю від російсько-терористичних військ.

Варто також зазначити, що працівники Центрального музею Державної прикордонної служби України разом з істориками-аматорами Києва провели значну роботу в архівах міста, результатом якої стало визначення місця розташування колишнього штабу Окремого корпусу кордонної охорони (ОККО), а також інші меморіальні місця, пов'язані зі створенням прикордонного відомства УНР в 1918 році. Окрім того у співавторстві з журналістами Інформаційного агентства Держприкордонслужби України було створено документальний фільм, присвячений 100-річчю ОККО.

Працівники музею активно долучилися також до зміни дати святкування Дня прикордонника України. Нагадаємо, що свого часу День прикордонника України відзначався 28 травня. Групу небайдужих та національно вмотивованих офіцерів очолив заступник Директора персоналу генерал-майор Сергій Треус. До неї

увійшли доктор історичних наук, професор Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького полковник запасу Микола Кабачинський та начальник відділу дослідження проблем управління людськими ресурсами Науково-дослідного інституту відомства кандидат історичних наук полковник Олександр Филь. До роботи групи були залучені також експерти фахові історики, зокрема доктори історичних наук Іван Патриляк та Олександр Лисенко. За підтримки небайдужих офіцерів та громадськості від квітня 2018 року дату Дня прикордонника України встановлено на 30 квітня.

Варто зауважити, що справу попередників гідно продовжив полковник Валерій Путря, який очолив Центральний музей Державної прикордонної служби України в січні 2015 року. Він згуртував навколо себе колектив та вніс до концепції музею цілком природні доповнення. Відтепер у залах музею розгорнуті експозиції, присвячені Окремому корпусу кордонної охорони, Українській повстанській армії, а також розширена і значно доповнена експозиція, присвячена загиблим прикордонникам у ході збройної агресії північного «сусіда» щодо нашої держави.

Отож Центральний музей Державної прикордонної служби України був і залишається насамперед осередком патріотичного виховання майбутніх охоронців державного кордону та підростаючого покоління.

Висновок. Отже, в статті було вперше досліджено трансформацію Центрального музею Прикордонних військ України як закладу, що займався пропагуванням переважно мілітарної компоненти держави в музей правоохоронного органу спеціального призначення, що визначила своїм пріоритетом європейські стандарти охорони державного кордону.

Окрім того, авторами статті вперше було досліджено історичні віхи розвитку та досягнення Центрального музею Державної прикордонної служби України в царині пропагування та ознайомлення широкої громадськості зі становленням та діяльністю Державної прикордонної служби України та її попередниць на теренах держави.

Автори акцентували свою увагу на визначенні вагомості ролі Центрального музею Державної прикордонної служби України, як центру військово-патріотичного виховання молоді та підготовки її до служби в Державній прикордонній службі України, що набуває особливої актуальності та нагальності в умовах російської агресії та тимчасової окупації території України.

Авторами також були зазначені значні здобутки музею як центру науково-дослідної роботи з пошуку, збереження та вивчення документальних матеріалів, окремих речей, зброї, спогадів, пов'язаних з охороною кордонів України з давніх часів до сьогодення. А також справжньої історично-практичної лабораторії з вивчення та пропагування мілітарної історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> [дата зверн.: 16.10.2020].

2. Кабачинський М. І. Історія охорони кордонів України : монографія. — Хмельницький : НА ДПСУ імені Б. Хмельницького, 2005. — 355.
3. Наказ Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України — командуючого Прикордонними військами України № 29 від 29 січня 1994 року «Про створення музею Прикордонних військ України». 2 арк. Галузевий державний архів Державної прикордонної служби України (ГДА ДПСУ), м. Узин, Київська обл.
4. План совместных мероприятий по созданию экспозиции музея погранвойск Украины — филиала мемориального комплекса «Украинский государственный музей Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.» 09.02. 1994 г. 5 л. ГДА ДПСУ, м. Узин, Київська обл.
5. Наукова концепція експозиції музею Прикордонних військ України — філіалу меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» 05.07.1994 р. 7 арк. ГДА ДПСУ, м. Узин, Київська обл.
6. Заходи по створенню експозиції музею Прикордонних військ України. 14.08.1995 р. 5 арк. ГДА ДПСУ, м. Узин, Київська обл.
7. Закон України від 4 листопада 1991 року № 1779-ХІІ «Про Прикордонні війська України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1779-12#Text> [дата зверн.: 16.10.2020]
8. Указ Президента України від 25 травня 1992 року № 308 «Про свято День прикордонника» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308/92/ed19920525#Text> [дата зверн.: 16.10.2020]
9. Наказ Голови Державного комітету у справах охорони державного кордону України — командуючого Прикордонними військами України генерал-полковника Віктора Банниха № 282 «Про затвердження Положення про Центральний музей Прикордонних військ України» 12 липня 1995 р. 6 арк. ГДА ДПСУ м. Узин, Київська обл.
10. Державна прикордонна служба Україна: історія та сучасність. — К.: «ПРИНТ-ЕКСПРЕС», 2004. — 240 с., іл.
11. Олександр Филь. Лиш хрест стоїть у пам'ять про солдатів./Олександр Филь// Прикордонник України. — 17 жовтня 2014. — № 39 (5437). — С. 7.
12. Договір оренди нежитлового приміщення № 5 від 13.01. 1997 р., 4 арк. ГДА ДПСУ м. Узин, Київська обл.
13. Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України № 617 «Про організацію переміщення Центрального музею Державної прикордонної служби України» 9 серпня 2012 р., 5 арк. ГДА ДПСУ м. Узин, Київська обл.
14. Вишневський Валерій. Від Великої до гібридної війни./Валерій Вишневський// Прикордонник України. — 3 жовтня 2014. — № 37 (5435). — С. 3.
15. Вишневський Валерій. Шана подвигам. /Валерій Вишневський// Прикордонник України. — 11 квітня 2014. — № 14 (5412). — С. 3.

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy vid 18 sichnia 2018 roku № 2268-VIII «Pro osoblyvosti derzhavnoi polityky iz zabezpechennia derzhavnoho suverenitetu Ukrainy na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh».

2. Kabachynskyi M. I. Istoriiia okhorony kordoniv Ukrainy : monohrafiia. — Khmelnytskyi : NA DPSU imeni B. Khmelnytskoho, 2005. — 355.
3. Nakaz Holovy Derzhavnoho komitetu u spravakh okhorony derzhavnoho kordonu Ukrainy — komanduiuchoho Prykordonnykh viisk Ukrainy № 29 vid 29 sichnia 1994 roku «Pro stvorennia muzeiu Prykordonnykh viisk Ukrainy». 2 ark. (Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy (HDA DPSU), m. Uzyn, Kyivska obl.
4. Plan sovmetnykh meropriiaty po sozdaniyu ekspozitsyy muzeia pohranvoisk Ukrayny — fylyala memoryalnoho kompleksa «Ukraynskyi hosudarstvennyi muzei Velykoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 hh.» 09.02. 1994 h. 5 l. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
5. Naukova kontsepsiia ekspozitsii muzeiu Prykordonnykh viisk Ukrainy — filialu memorialnoho kompleksu «Ukrainskyi derzhavnyi muzei istorii Velykoi Vitchyznianoï viiny 1941–1945 rr.» 05.07.1994 r. 7 ark. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
6. Zakhody po stvorenniu ekspozitsii muzeiu Prykordonnykh viisk Ukrainy. 14.08.1995 r. 5 ark. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
7. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1779-12#Text>
8. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308/92/ed19920525#Text>
9. Nakaz Holovy Derzhavnoho komitetu u spravakh okhorony derzhavnoho kordonu Ukrainy — komanduiuchoho Prykordonnykh viisk Ukrainy heneral-polkovnyka Viktora Bannykha № 282 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentralnyi muzei Prykordonnykh viisk Ukrainy» 12 lypnia 1995 r. 6 ark. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
10. Derzhavna prykordonna sluzhba Ukraina: istoriia ta suchasnist. — K.: «PRINT-EKSPRES», 2004. — 240 s., il.
11. Oleksandr Fyl. Lysh khrest stoit u pamiat pro soldativ./Oleksandr Fyl// Prykordonnyk Ukrainy. — 17 zhovtnia 2014. — № 9 (5437). — S. 7.
12. Dohovir orendy nezhytlovoho prymishchennia № 5 vid 13.01. 1997 r., 4 ark. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
13. Nakaz Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy № 617 «Pro orhanizatsiiu peremishchennia Tsentralnoho muzeiu Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy» 9 serpnia 2012 r., 5 ark. HDA DPSU m. Uzyn, Kyivska obl.
14. Vyshnevskyi Valerii. Vid Velykoi do hibrydnoi viiny./Valerii Vyshevskyi// Prykordonnyk Ukrainy. — 3 zhovtnia 2014. — № 37 (5435). — S. 3.
15. Vyshnevskyi Valerii. Shana podvyham. /Valerii Vyshnevskyi// Prykordonnyk Ukrainy. — 11 kvitnia 2014. — № 14 (5412). — S. 3.

Ananin O.V., Candidate of Technical Sciences, Senior Research Fellow, Lieutenant Colonel, Senior Officer of The main one expert-forensic center State Border Guard Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8757-1663>

Horielov V. I., Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Research Center of Military History, The National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovsky (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3958-6697>

CENTRAL MUSEUM STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE: HISTORY AND PRESENT. TO THE 25TH-ANNIVERSARY OF CREATION

The article investigated and analyzed the activities of the Central Museum of State Border Guard Service of Ukraine, as the only place in the country which maintain unique collections that allow us to thoroughly explore not only the history of the emergence of borders in our country, but also activities relevant services and institutions that have cared for many centuries border security of the state from ancient times to the XXI century. After all it is known that the border serves not only as a geographical boundary for political subjects or jurisdictions, and is primarily one of the hallmarks of statehood. So the main purpose and purpose of the Central Museum of State Border Guard Service of Ukraine was and remains preservation and promotion of the history and traditions of the border service of our state.

In this article, the authors explore how the Central Museum of the Border Guard Service of Ukraine has changed. As it is from the institution that was engaged collection, study, storage, presentation of exhibits, and also acquainting the general public with the formation, life and activities of State Border Guard Service and its predecessors in Ukraine, gradually transformed into a real center of research work with search and storage of documentary materials, individual things, weapons, memories related to the protection of Ukraine's borders from ancient times to the present.

In addition, the authors identified the important role of the Central Museum of State Border Guard Service of Ukraine as a military-patriotic center educating young people and preparing them for service in the State Border Guard Service Ukraine, which acquires special relevance and urgency in the conditions when "The Russian Federation is committing a crime of aggression against Ukraine and is committing it temporary occupation of part of its territory.

Keywords: *Central Museum of State Border Guard Service of Ukraine, Border Troops of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, border, exposition.*